ТЕМА 8. ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ

Вивчення цієї теми здійснюється за таким планом:

1. Сутність і проблемна сфера філософії економіки.
2. Зміст та еволюція поняття «економіка».
3. Сутність та особливості суспільного виробництва.
4. Філософія грошей.

Конспективний виклад теми:

1. Сутність і проблемна сфера філософії економіки

Кожна людина щоденно залучена у сферу економічного життя, економічних явищ, адже вона купує і продає, отримує доходи і сплачує податки, керує і підпорядковується управлінським рішенням, заощаджує і прагне матеріальних статків, виробляє і споживає. Економічна діяльність, праця є одвічною долею людства. Вона не лише створює матеріальний достаток, задовольняє вітальні потреби, а й розвиває творчі сили, здібності, внутрішній світ людини, надає йому особливого спрямування. Сутність економічних процесів, проблем у власне людському вимірі, у контексті найрізноманітніших форм життєдіяльності суспільства і особи розглядає філософія економіки.

Філософія економіки - сфера філософського знання про сутність економічного буття людини в багатовекторному полі соціуму й гуманістичному аспекті.

Філософський вимір економічного життя (економіки) значно ширший від його змістового кола - як самодостатньої умови існування й життєдіяльності людини. У ньому економічна сфера постає як особливий засіб самореалізації людини в процесі зміни нею зовнішнього і власного (внутрішнього) світу, а економіка набуває статусу людиновимірної, універсальної єдиної матеріально-духовної сфери, в якій особистість реалізує себе як біосоціодуховна цілісність.

Самореалізація людини долає межі функціональної структурності економічного процесу, створює передумови для нових форм поєднання діяльності соціальних індивідів. У такому контексті самореалізація особи є головним імпульсом і мотивом, який долає задану розмірність економіки, сприяє еволюції всіх соціальних форм. Самореалізація як суб'єктивна орієнтація є особливим духовно-творчим процесом, забезпечує постійне наповнення економічної сфери людськими силами. Вона є своєрідним енергетично-творчим джерелом економічного процесу, розвитку людських здібностей, які забезпечують економічну діяльність людини.

Філософія економіки розглядає систему господарювання як багатовимірний, суперечливий, об'ємний світ (світ суспільства і природи), який перебуває у постійному русі й розвитку. Специфіка філософського знання допомагає піднятися над зовнішнім, буденним аналізом поверхневих явищ та їх властивостей, проникнути в сутність глибинних економічних процесів, які неможливо збагнути ні досвідом, ні практикою, оскільки вони виходять за межі

раціонального осягнення, але є буттєвими і за певних обставин достатньо відчутними. Завдяки цьому філософія економіки здатна розкривати багатшу за змістом і сутністю економічну реальність. Філософський підхід дає змогу розглядати економіку як складну, відкриту, нелінійну систему з її незворотністю, можливістю виникнення нових зв'язків і відношень, з'ясувати місце і роль поодиноких людських зусиль у цій системі, які за певних станів соціального середовища можуть суттєво впливати на макросоціальні процеси.

Визначаючи суспільну взаємообумовленість різних типів розподілу і кооперування людської діяльності, перспективи її змін, філософія економіки вирішує методологічне і світоглядне завдання. Вона не лише задає систему координат, а й продукує найскладніші фрагменти загальної картини економічної реальності, виявляє необхідні орієнтири, завдяки яким людська особистість здійснює перспективне моделювання власної життєвої поведінки, створює необхідні й різноманітні умови для свого існування і розвитку.

Факт економічної діяльності у філософській інтерпретації осмислюється у всій його глибині, позбавляється чисто об'єктивного сенсу і розкривається у сфері духу. Духовна сфера господарювання охоплює настрої, переживання, оцінки, світовідчуття, світорозуміння, світоусвідомлення, з чого й започатковуються філософська інтерпретація, осмислення, світоглядне обґрунтування економічних проблем. Сукупно вони формують так звану філософію господарювання, в якій економіка постає в універсальній, всезагальній формі, як така, що ввібрала в себе весь світ. Тотожна дійсність економіки є найповнішою формою економіки, яку здатна осягнути тільки філософія економіки. Розкриваючи універсальність економіки, її всезагальну форму через її буття у світі й нескінченність її зв'язків із ним, філософія економіки не механічно переносить філософські поняття, категорії на сферу господарювання чи результати економічних моніторингів на інші сфери суспільного життя, а всебічно враховує сферу і специфіку власного функціонування.

Водночас філософія економіки дає філософське розуміння змісту багатьох основних економічних категорій («економіка», «господарство», «виробництво», «праця», «гроші», «економічна людина», «свобода», «потреба» та ін.), які за своєю суттю і значенням виходять за сферу економіки. Пізнання їх змісту забезпечує формування загальних уявлень про природу господарської діяльності, окреслює її місце і роль у духовному бутті, моралі, життєвому світі людини, тобто сприяє осягненню людиновимірної сутності економіки.

2. Зміст та еволюція поняття «економіка»

Термін «економіка» функціонує у двох значеннях: 1) господарство, сукупність засобів, об'єктів, процесів, які люди використовують для задоволення своїх потреб шляхом створення необхідних благ, умов і засобів існування за допомогою праці; 2) наука про господарство та засоби його ведення, про відносини між людьми в процесі виробництва і споживання, обміну товарами і послугами. Походить він від грецького слова «ойкономія»

(оселя, закон), що позначало правила ведення домашнього господарства, зокрема вміння глави сім'ї управляти дружиною, дітьми, рабами, власністю.

Найповніше виклав основні принципи ойкономії Арістотель, вперше дослідивши такі явища, як розподіл праці, обмін, гроші, вартість тощо. Його концепція на тривалий час визначила характер економічного знання. Він відстоював ідею самодостатності (натуральності) господарства, але тільки в системі, об'єднанні домогосподарств-полісів як аналога космосу, що вміщує в собі все суще. Поліс як гармонійне об'єднання домогосподарств в його вченні постає не лише основним економічним чинником, а й засобом забезпечення морального вдосконалення, самореалізації його громадян. Таке господарство він називав природним. Водночас Арістотель зауважив і факт виробництва продукції для обміну (ринку), що, на його думку, є неприродним, оскільки ринкові форми спрямовані не на самозабезпечення і задоволення природних потреб, а на мінову вартість і нагромадження грошей. А це розпалює бажання, пристрасті людей, спричинює руйнацію основного принципу життєдіяльності (помірності, міри), робить людей ненаситними, оскільки обсяги грошового багатства, на відмінну від володіння необхідними для життя продуктами, не мають природної межі зростання. Форму економічної діяльності, спрямовану на нагромадження грошей, Арістотель називав «хрематистикою», яка, за його переконаннями, спричинює порушення гармонійності відносин у системі домогосподарство - поліс - космос.

Ідея самодостатності господарства, розумної міри у прагненні до матеріального благополуччя домінувала у свідомості людей докапіталістичного суспільства. З розвитком капіталістичних форм господарювання сформувався новий тип економічного мислення, для якого гроші є головним інструментом уявлення й аналізу багатства, а сам коловорот багатства обумовлюється припливами і відпливами грошей. На арену суспільного буття виходить перша наукова форма економічного знання - політична економія.

Політична економія - економічне вчення про закономірності виробництва, розподілу й обміну матеріальних життєвих благ у суспільстві на різних етапах його історичного розвитку.

Засновником політичної економії є британський учений Адам Сміт (1723 - 1790), який акцентував увагу на тому, що багатство - це не гроші чи золото, а продукт праці, найважливіший феномен господарського життя і фактор господарської діяльності. Політекономія надала праці особливого значення й статусу, і в цьому її величезна заслуга.

Головними мотивами економічної діяльності людей, за А. Смітом, є потреби та обмін продуктами для їх задоволення. В актах обміну виявляється принципово відмінна за своєю природою від потреб міра, що визначає рівноцінність і відмінність речей. Ця міра є об'єктивною, не залежить від настроїв, бажань людей: нею є час їхнього життя і час їхньої праці. Колообіг товарів, грошей, багатств, стверджував Сміт, відбувається завдяки вкладеній у товари праці.

Поставлена А. Смітом на наукову основу політекономія вивела економічну науку на новий якісний рівень. Але наприкінці XIX ст. проявились деякі її вади,

суперечності, які унеможливили вирішення актуальних для того часу економічних проблем. Зокрема, за допомогою трудової теорії вартості, яка була покладена в основу політекономії, не вдалося пояснити природу економіки, її історичний розвиток, а також особливості економічного процесу. У пошуках нових теоретичних підходів до вирішення назрілих проблем економічна наука наприкінці XIX ст. суттєво змінила свій предмет і свою назву. Термін «політична економія» поступився поняттю «економіка», або «економікс».

Економікс - аналітичне вчення з проблем ефективного використання обмежених виробничих ресурсів (праця, капітал, земля, гроші, підприємницькі здібності, знання), управління ними з метою виробництва товарів і послуг, досягнення максимального задоволення зростаючих матеріальних потреб людей.

Економікс повністю відкидає властиву для політичної економії соціально-моральну складову, натомість продукує своєрідний математизований міф про оптимізаційний пошук максимального продуктивного ефекту за обмежених продуктивних ресурсів, зорієнтованість на облік неухильно зростаючих потреб населення. Вона налаштовує думати лише про раціоналізацію щоденних управлінських і самоуправлінських дій споживачів, виробників і будь-яких інших агентів, які ухвалюють економічні рішення. Тобто, на відміну від політичної економії, для якої домінуючими є «праця» і «капітал», економікс репрезентує нову економічну реальність — суб'єкта, який ухвалює господарські рішення.

З точки зору нової економічної теорії, основною метою виробництва й обміну є одержання максимального прибутку, найповніше задоволення всезростаючих потреб людей. Цю мотивацію уточнює дія закону, згідно з яким одержане індивідом від одиниці блага задоволення зменшується із зростанням кількості цих одиниць, що перебувають у його розпорядженні. Це означає, що всі потреби мають тенденцію до насичення. Застосування закону спадання (зменшення) корисності дало змогу теоретикам економікс удосконалити аналітичний апарат аналізу поведінки економічного суб'єкта. Оскільки корисна віддача від кожної наступної одиниці блага знижується, а труднощі, пов'язані з її добуванням, зростають (витрати праці у процесі виробництва, інших благ у процесі обміну тощо), неодмінно має наступити час, коли подальше примноження благ спричинить не зростання, а зниження задоволення. Така ситуація може бути описана за допомогою математичних засобів, причому можливе визначення точки максимізації корисності, до якої має прагнути економічний суб'єкт.

Деякі дослідники вказують на певну обмеженість новітньої теоретичної економії, звертаючи увагу на її розчленованість на окремі «сегменти», «зони», що породжує різноманітні суперечності пізнання. Захоплення поверхневими взаємозв'язками і відношеннями, недооцінка глибинних сутнісних сфер економічного буття, унеможливлює, на їх погляд, бачення реальної цілісної економічної системи, а надмірна глобально-математична інтерпретація об'єкта пізнання відводить погляд від його економічної природи, спричинює

сприйняття його як віртуальної реальності, що пов'язано з ризиками отримання неправильного результату.

Загалом, зміна форм економічного знання від учення про самодостатність об'єднання домогосподарств (полісів) до теорії раціональної поведінки в ринковому середовищі безпосередньо пов'язана зі зміною домінуючих типів господарської діяльності на різних етапах суспільного розвитку.

3. Сутність та особливості суспільного виробництва

Основне призначення економічної сфери полягає в задоволенні постійно зростаючих людських потреб. У суспільному та індивідуальному бутті потреба є проявом необхідності певних чинників (речовини, енергії, інформації) та бажання володіти ними для створення сприятливих умов життєдіяльності організму, людської особистості, соціальної групи, суспільства. Серед різноманітних потреб людини найістотнішою є потреба в індивідуальному відтворенні, яка є протидією закону ентропії (грец. enitrope - поворот, зміна, перетворення). Пов'язана вона з витратами енергетичного потенціалу організмом і потребою його постійного поповнення.

Ця потреба є найфундаментальнішого, оскільки: а) добування їжі є основним життєвим процесом, який супроводжує людину від народження до смерті; б) цей процес за своєю природою є циклічним (постійно поновлюваним); в) необхідність постійних зусиль спонукає людину до пошуків способів їх економії шляхом удосконалення засобів забезпечення себе їжею; г) незадоволення цієї потреби спричинює смерть, а тому за ускладнення умов добування їжі людина виявляє максимум винахідливості і працелюбства; ґ) процес добування людиною їжі поступово перетворюється на процес її виробництва.

Виробництво - процес, за допомогою якого люди, використовуючи речовини і сили природи та власні сили й здібності, цілеспрямовано створюють матеріальні й духовні цінності, здатні задовольняти їхні життєві потреби.

Нестабільний процес задоволення потреби в їжі за простого її добування стає стабільним внаслідок її виробництва. Бо, якщо присвоєння дарів природи здійснюється вільно і одноразово, щоразу є закінченою акцією, то виробництво на тривалий час пов'язує людей з предметом праці й здебільшого вимагає осідлості. А тривалість будь-якого процесу актуалізує проблему забезпечення умов його перебігу. Виробництво породжує ризик бути перерваним через внутрішні і зовнішні фактори. В очікуванні готового продукту, який з'являється не відразу, людина мусить існувати, а це означає, що вона має мати необхідні запаси, які утруднюють, а згодом й унеможливлюють кочовий спосіб буття. З часом виробництво значно ускладнюється, якісно диференціюється, впливає на набуття людьми нових ознак та особливостей. Процес виробництва неоднорідний, вимагає чіткої організації: спеціалізації, упорядкування, регулювання. Тому виробництво поступово набуває суспільного характеру, значною мірою визначає основні параметри суспільства.

Суспільне виробництво - процес, завдяки якому люди (суспільство), використовуючи речовини і сили природи, суспільні відносини і соціальні сили, свої духовні багатства та здібності, відтворюють власне і суспільне життя.

Виробництво вносить в аморфне життя людей-збирачів продуктів природи чітку організованість, забезпечує структуризацію суспільства. Ця структура охоплює такі категорії людей:

- зайняті у сфері виробництва матеріальних благ, без яких суспільство існувати не може. Ця група є визначальною у суспільстві на всіх етапах історичного розвитку виробництва;
- технічні керівники процесу виробництва. Необхідність у них постала у зв'язку з упровадженням машин і механізмів й існує дотепер;
- категорія людей, які забезпечують стабільність зовнішніх умов виробництва, охорону і захист виробників, процесу і продукту їхньої праці (адміністративні, судові, законодавчі органи й установи);
- зайняті у невиробничій сфері (охорона праці, здоров'я, освіта, побутове обслуговування, пасажирський транспорт тощо);
- категорія людей, що забезпечують обмін продуктами виробництва (торгівля, фінансово-кредитна система, транспорт, зв'язок, реклама тощо);
  - учені, необхідність в яких обумовлена розвитком наукового виробництва.

Усі ці групи людей мають безпосереднє відношення до процесу суспільного виробництва, відтворення суспільного буття, яке здійснюється шляхом створення необхідних продуктів (матеріальних засобів виробництва і предметів споживання, нових форм суспільних відносин, продуктів духовності й інформації, нових суспільних якостей індивідів).

Суспільне виробництво існує на всіх етапах розвитку людської спільноти, воно властиве всім історичним епохам, оскільки люди, які створюють матеріальні блага і духовні цінності та нові форми суспільних відносин, неодмінно вступають у певні взаємозв'язки і взаємовідносини. Завжди й у всіх своїх виявах воно є суспільним, розгалудженою системою, що передбачає наявність таких важливих структурних елементів, своєрідних підсистем (виробництв):

- матеріальне виробництво, яке забезпечує вітальні людські потреби, предметні умови людського життя;
- виробництво необхідних соціальних умов існування людей, тобто виробництва форм спілкування;
- духовне виробництво, яке є основою формування власне людського в людині - духовності, її шляху до самовдосконалення і саморозвитку.

Усі складові суспільного виробництва перебувають у постійній взаємодії, особливості якої визначаються законом суспільно-історичної виробничої домінанти, згідно з яким на певному щаблі суспільного розвитку домінує відповідна складова виробництва, надаючи іншим його складовим особливих ознак.

Суспільне виробництво інколи ототожнюють з матеріальним виробництвом. Цієї позиції дотримується передусім марксизм, в тлумаченні

якого суспільне виробництво постає переважно як процес створення і розвитку суспільства, основна рушійна сила історії. Особливого значення він надає матеріальним виробничим відносинам.

Виробничі відносини - відносини між людьми у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ.

Матеріальні виробничі відносини марксизм розглядає як об'єктивний критерій періодизації суспільного розвитку, відмежування нижчого його ступеня від вищого, вичленування загального (наявного у різних країнах і в різних народів, які перебувають на одному щаблі суспільного розвитку).

Абсолютизація матеріального виробництва, погляд на нього як на рушійну силу і закон розвитку суспільства простежується в теорії «технологічного детермінізму», теорії «індустріального суспільства» (французький філософ, соціолог Раймон Арон (1905-1985); американський соціолог Даніел Белл (нар. 1919); американський соціолог, економіст Волт Ростоу (нар. 1916)).

Духовно-виробничій домінанті суспільного виробництва, яка полягає в абсолютизації духовної активності, духовного життя, значну увагу приділяли Гегель і Кант, неогегелянці й неокатіанці, представники теорії «абсолютного історизму» (англійський філософ Роберт-Джордж Коллінгвуд (1889-1943), історіографії італійського філософа Бенедето Кроче (1866-1952), працях німецьких філософів Вільгельма Віндельбанда (1848-1915), Вільгельма Дільтея (1833-1911), Генріха Рікерта (1863-1936) та ін.

Сучасне розуміння сутності і ролі суспільного виробництва в історичному процесі перебуває під впливом теорії «інформаційного суспільства», яка, конкретизуючи теорію постіндустріального суспільства, вважає основною ознакою цього суспільства виробництво і поширення інформації, перетворення її на головний вид послуг, на товар і навіть на владу.

4. Філософія грошей

Важливим чинником функціонування суспільного виробництва, економічної сфери є гроші - особлива реальність, з якою пов'язаний кожен день людського буття, яка створює специфічне сприйняття людиною світу і себе в ньому. Гроші створюють людині проблеми за їх відсутності і ще більш, коли їх вдосталь або надмір. Лише на перший погляд здається, що люди керують грошима, насправді, вони керують людьми. Гроші диктують свою політику, нав'язують особливий світогляд, філософію. Як об'єкт пізнання вони належать до сфери знань економічної науки.

Гроші - особливий товар, який є загальним еквівалентом (рівноцінністю) під час обміну товарів, їхньою формою вартості.

В якості грошей використовують металеві і паперові знаки, асигнації, банкноти, кредитки, бони, купони та ін. Економікс розглядає гроші як засіб обміну, що полегшує торгівлю. Своїм завданням вона вбачає з'ясування кількості необхідних для економіки грошей, особливостей і закономірностей процесу формування пропозиції грошей, її структури, факторів, що впливають на грошовий потік, функціонування грошового ринку тощо. Однак цього недостатньо для пізнання природи і ролі грошей у житті суспільства. Адже їх

вплив на людину не вичерпується сферою економіки. Гроші впливають і на формування моралі, ієрархією людських цінностей, на психологію, світогляд людини і суспільства. Вони давно набули статусу універсальної категорії. Збагнути їх природу можливо тільки такими інструментами мислення, які здатні охопити всі форми вияву сутнісних особливостей грошей у їх цілісності. Здійснити це можливо на основі філософського підходу, чим і займається філософія грошей.

Філософія грошей - філософський аналіз системного впливу логіки грошей, грошових відносин на світоглядно-духовний світ людини і суспільства.

Цілісна картина грошей може бути створена на основі їх аналізу не тільки як засобів обігу, але і як мети. В якості засобів обігу гроші сприяли розвитку торгівлі, прискоренню і розширенню руху товарів і послуг, формуванню державних і міждержавних господарських зв'язків. Як мета гроші мали величезний вплив на розвиток людини, її цілеспрямовуючої діяльності, ставлення до праці. Тобто гроші актуалізували не лише зміни у світі речей, й у світі людей, у внутрішньому світі людини, її інтересів, ідеалів і прагнень, моральних критеріїв. Вони суттєво змінили систему людських цінностей, поставивши себе у їх центр як всезагальну цінність. Завдяки цьому гроші вийшли за межі своїх природних (традиційних) функцій як еквівалента товару і послуг, розширивши сферу свого функціонування.

Нагромадження грошей, з точки зору цінностей ліберального суспільства, є вельми корисним кроком, оскільки забезпечує розвиток економіки, забезпечує процвітання держави. Обсяги концентрації грошей в руках однієї особи часто асоціюються з її продуктивною енергією, силою волі і неординарністю. Нерідко гроші виконують роль еквівалента Я їхнього власника, його здібностей і цінностей, а грошовий капітал сприймається як джерело свободи людини, умова реалізації її творчих сил. Не маючи достатніх грошових статків, людина ризикує бути позбавленою принад соціального життя, оскільки без належної основи фундаменту свобода особистості звужується до меж жорстокої необхідності, а бідність, убогість є джерелом відчуття безперспективності, безсилля, побутових конфліктів. Якщо бідність зумовлена відсутністю грошей, то чи не означає це, що вони є джерелом гармонії і щастя, винятковим благом? Ствердна відповідь на це питання можлива тільки за умови ставлення до убогості як до норми людського існування, а за можливості людини щодо самореалізації, свободи вибору і гідного життя - як до особливого привілею. Погляд на повноцінне життя людини (із свободою вибору, творчості, свободою і можливістю самореалізації), що можливе лише в справді демократичному, правовому суспільстві як на норму звужує функцію грошей до їх природного стану.

Особливого значення гроші набувають у корумпованому суспільстві, в якому відсутнє природне право людини на свободу, творчість і гідне існування. У такому суспільстві функції і значення грошей деформовані і гіпертрофовані, а цінність людини визначається як її купівельна здатність (людина може стільки, скільки вона здатна купити). Таке суспільство постає перед людиною як товар, адже у ньому все може бути купленим (закон, мораль, громадська

думка, справедливість і навіть життя). Зрозуміло, що людина не спроможна продати закон, честь, батьківщину, мораль, але спроможна продати себе. Вона може торгувати тільки собою, своїм почуттями, вірою, сумлінням за умови, що все це набуло для неї ознак товару, втратило своє первинне, істинне значення. Тобто людина може продати не лише свою працю, свої послуги, а й свою духовність, втілити її в товар. На рівні духу людина не продає, але продається, тобто стає товаром.

Гроші безперечно є цінністю. Однак вести мову про реальну їх вартість можна було лише тоді, коли вони існували у формі благородних металів (золота, срібла), так званих повноцінних грошей. Перехід до інших форм грошей (монети, банкноти), які мають лише номінальну вартість, перетворив їх на знак, символ, носія інформації. У світі речей важко знайти щось символічніше, ніж гроші, а з виникненням так званих «електронних грошей», удосконаленням різних форм бухгалтерії, гроші втратили будь-яку конкретність, перетворились на чисту умовність.

Оскільки значення і суть грошей не залежить від форми їх матеріального втілення (гроші — абсолютна ідеальність), вони є цінністю, продовжують бути засобом і метою обміну. Їх цінність випливає не з їх речовинної форми, а зі змісту того суспільного процесу, який вони опосередковують своїм рухом і уможливлюють його. Маючи свою особливу форму руху від однієї людини до іншої, гроші виражають певний спосіб спілкування. Незалежно від своєї форми (матеріальної чи символічної), вони є своєрідним інструментом суспільної взаємодії людей через обмін. І в цьому виявляється їх непересічна цінність для суспільства. Механізм суспільної взаємодії, що здійснюється завдяки грошам, як правило, зводять до присвоєння і відчуження, завдяки яким те, що належало індивіду, стає чужим, а чуже починає належати йому. Гроші вносять певний порядок у процес розподілу суспільних цінностей, визначають кількісні межі можливого в діях людей, реалізують принцип еквівалентності відчужених і присвоєних благ в умовах ринку. У цій своїй функції вони реалізуються як механізм соціонормативної регуляції суспільства, що надає їм безумовної цінності.

Володіючи властивістю загальної обмінності, гроші стають не тільки цінністю, але і мірою вартості обмінних благ - «мірою всіх речей». Вони виражають якісну безмежність можливого в діях людей, виступають стимулом і спонукальним мотивом багатьох видів діяльності - як гуманних, так і антигуманних. Гроші здатні заохотити до будь-яких зусиль проти людини, перетворити на предмет купівлі - продажу те, що ним не повинно бути в здоровому суспільстві. Це означає, що вони вносять у суспільне буття як порядок, так і елементи хаосу. Але гроші є лише засобом реалізації вольових, розумових зусиль людини. Вони однаково успішно обслуговують як творчі, так і деструктивні людські дії та вчинки. У цій ролі вони творять або руйнують людину як особистість, впливають на формування її індивідуальної системи цінностей, ієрархію її особистих пріоритетів і цілей. Усе залежить від співвідношення розумово-вольових зусиль і грошового інтересу в діяльності людей.

Гроші є продуктом суспільства, його витвором, за який воно має нести відповідальність. Людина мусить збагнути їх справжнє місце і роль у своєму житті і бутті суспільства, навчитись керувати ними на основі поєднання можливостей сучасної економічної науки (з її практичною спрямованістю) і філософії (з її спрямуванням на пізнання цілісного світу).

Питання для самоконтролю:

1. У чому полягають особливості філософського виміру економічного життя?
2. Які особливості філософського знання дають змогу філософії економіки розглядати господарювання як багатовимірну й суперечливу систему?
3. Доведіть, що політична економія є першою науковою формою економічного знання.
4. Чи існує відмінність між поняттям «виробництво» і «суспільне виробництво»?
5. Які аргументи ви використали б, переконуючи, що виробництво задає основні параметри суспільству?
6. Виділіть основні структурні елементи (підсистеми) суспільного виробництва.
7. Чим відрізняється філософське розуміння грошей від економічного?
8. Що сприяло становленню грошей як всезагальної цінності?
9. Доведіть, що гроші є абсолютною ідеальністю

Філософський словник до теми: економічна діяльність, самореалізація людини, економіка, політична економія, економікс, виробництво, суспільне виробництво, виробничі відносини, гроші.